

Fire byer, fire forfattere

Besøker du Kairo, bør du ikke overse den arabiske romankunstens far, Naguib Mahfouz. I dette bokessayet tar Fredrik Giertsen oss med til Kairo, Istanbul, Teheran og Jerusalem, der vi møter spennende situasjonsrapporter og memoarer som kaster lys over dagliglivet i Midtøsten.

10.12.2005 00:00 – Av Fredrik Giertsen

I 1988 ble egyptiske Naguib Mahfouz (f. 1911) den første arabisk-språklige forfatteren som mottok Nobelprisen i litteratur. *Kairo-trilogien* er blant denne produktive forfatterens mest kjente bøker, og den handler om en familie som gjennomlever to verdenskriger. Disse bøkene kom ut på 1950-tallet, og pussig nok har to av Mahfouz' arvtagere i løpet av de siste årene begge kommet med memoarer fra Midtøsten som konsentrerer seg om omtrent samme tidsepoke: Orhan Pamuks *Istanbul – Memories and the City* (på norsk til våren) og Amos Oz' *En fortelling om kjærlighet og mørke*. Bildet kan kompletteres med en oppsiktsvekkende bok fra Irans hovedstad: Azar Nafisis *Å lese Lolita i Teheran*.

Europas utposter: Jerusalem og Istanbul

Jerusalem må være verdens mest begjærte by, mens Istanbul, som tidligere hovedstad i Østromerriket og Det ottomanske riket, innehar en symbolsk plass i enhver historisk bevissthet. De fremste moderne forfatterne disse byene har frambrakt er henholdsvis Amos Oz og Orhan Pamuk, og det er litt av et sammentreff at de kommer med hver sin personlige byskildring nærmest samtidig, og at de har såpass sterke likhetstrekk: De omhandler begge forfatterens barndom og ungdom, og slutter med at de bestemmer seg for å bli forfattere. Nå tilhører de ikke helt samme generasjon, Oz ble født i 1939 og Pamuk i 1952, men Pamuk skriver likevel mye om Istanbul på 1950-tallet.

Pamuks *Istanbul* er full av flotte sort/hvitt-fotografier av hvordan byen så ut før, da den ble dominert av trehus langs Bosporos-stredet. Disse ble senere brent ned, da Istanbul vokste fra drøyt en halv million innbyggere til vanvittige ti millioner på bare 50 år. Det er derfor Istanbuls fortid Orhan Pamuk leter etter, der han gjenforteller sine egne spaserturer i knebukser i en forgangen stad. Men selv om lille Orhan er en sårbar gutt med dragning mot kunsten, så er han et nokså beskyttet overklassebarn som betrakter fattigdommen rundt seg - og han virker egentlig ganske lykkelig.

Amos Oz var ikke lykkelig da han var liten. Og om Orhan Pamuk gir et kunstnerisk portrett av en by som godt kunne males og henges opp på veggen i borgerlige hjem, så er det Jerusalem vi møter i *En*

fortelling om kjærlighet og mørke heller en skremmende skuffelse. Riktignok foregår handlingen utenfor bykjernen, i en drabantby full av innvandrere til det forjettede land. Men tilværelsen er hard og jorden tørr, og minner om det som møter de naive svenske fanatikerne i Selma Lagerlöfs *Jerusalem* (1901-02).

Amos i kortbukser er en gutt som vokser opp i en dysfunksjonell familie, med en nervøs og pirkete, evig plaprende far, og en vakker, men drømmende og gåtefull mor. Men utover det, og heller enn å være et byportrett slik Pamuks bok er, så er dette en historisk skildring av noe så konkret som staten Israels tilblivelse. Amos Oz avslører at israelittene, som virker så skråsikre på sin rett, i hvert fall på den tiden var forvirrede og hudløse individer.

Både Jerusalem og Istanbul benevnes ustanselig som angivelige møteplasser for øst og vest – Jerusalem for sin historie som springer ut av de store religionene, Istanbul mest av alt for sin beliggenhet. Motsatt av hva en kanskje skulle tro ut fra en moderne geopolitisk nyttetenkning, så er det allikevel Amos Oz' bok, og hans Jerusalem, som rommer de dynamiske spenninger, mens metropolen Istanbul hos Orhan Pamuk surrer rundt som i en verdenshistoriens bakevje. Til tross for Atatürk, så skinte det visst mer før.

Å lese Lolita i Teheran

En ganske fiffig bok som kom ut i 2003, den iranske litteraturprofessoren Azar Nafisis *Å lese Lolita i Teheran*, er en relevant og rørende beskrivelse av litteraturens rolle i et ufritt land. Det er en sann historie om hvordan Nafisi gjorde opprør mot Khomeinis revolusjon i Iran, og nektet å bære skaut mens hun underviste på et universitet i Teheran. Hun forteller om hvordan hun samlet et knippe kvinnelige studenter hjemme hos seg hver torsdag, hvor de snakket mest om litteratur, men helst om seg selv. Den virkelige historien utfolder seg i dialektikken mellom disse kvinnenenes liv og bøkene til Vladimir Nabokov, Jane Austen, F. Scott Fitzgerald og Henry James.

Nabokovs *Lolita* leser de som at et individs liv, den tolvårige piken, blir beslaglagt av en annen, voldtektsforbryteren Humbert Humbert. Det er ikke rart de finner paralleller i sine egne liv, der de stadig blir sjekket av fremmede øvrighetspersoner for frisyre og neglelakk, selv om Nafisi nøler med å trekke dette for langt. Nabokovs geniale trekk er at han lurer oss til å fatte en viss interesse for den sjarmerende skrullete, men akk så pedofile Humbert, som i rettssalen forsvarer seg med følgende: «Ærede frigide jurydamer [...] det var hun som forførte meg.» Den tragiske ironien i dette er at i Den islamske republikken Iran er nedre aldersgrense for ekteskap for «kvinner» ni år, altså tre år yngre enn Lolita.

Etter hvert iscenesetter klassen på universitetet en rettssak mot Fitzgeralds karakter Gatsby, som er en forelsket mann som ikke har holdt sin sti helt ren, men allikevel ikke handler ut fra onde hensikter. De ivrigste islamistene i klassen blander typisk Gatsbys moral med selve USA, men Nafisi på sin side hyller romanens «grunnleggende demokratiske struktur», siden den legger vekt på å slippe til mange forskjellige karakterer. Elevene hennes er tydelig helt utrent i kritisk tenkning, og innser ikke engang at det å bare parafrasere professoren er imot litteraturens natur.

Nafisi forlot Iran i 1997 og dro til USA, der hun hadde studert på 1970-tallet. En liten innvending mot denne perlen av en bok er i denne sammenheng, noe forfatteren også selv innrømmer, at hun i bunn og grunn føler seg mer amerikansk enn egentlig iransk. Det kunne vært spennende å lese hva disse kvinnene også mente om forfattere fra deres egen kulturkrets, som kjemper en kamp mer lik deres egen?

Kairo-trilogien

Naguib Mahfouz' Kairo-trilogi består av *Mellom to slott* (1956), *Begjærets palass* og *Sukkerhuset* (begge 1957). Sjelden kan vel en forfatter og hans verk til de grader knyttes til én by, eller til og med en enkelt bydel, og det relativt fredelige Kairo er nok i dag også en noe undervurdert kraft i Midtøstens historiske, politiske og religiøse liv.

Det var Egypts sosialistiske president Gamal-Abdel Nasser som på 1950-tallet tok initiativ til pan-arabismen, mens mange mener at det er egypteren Sayyid Qutb (1906-66) som var ideologisk fadder for dagens islamisme. Naguib Mahfouz fikk da også en kniv i halsen utenfor sitt hjem for sine beskrivelser av hasjrøykende voldsmenn i sin bok *Gebelawis barn*, der både *Koranen* og *Bibelen* danner litterære baktepper. En kan derfor trygt si at Mahfouz er høyt elsket og dypt hatet i sin hjemby. En illustrerende anekdote forteller at Sayyid Qutb, som har vært en viktig ideologisk inspirasjon for Osama bin Laden, før han ble radikalisert faktisk hjalp Naguib Mahfouz fram i lyset.

Kairo-trilogien handler om tre generasjoner av familien Abd el-Gawwad, som bor i den gamle muslimske delen av den egyptiske hovedstaden. Sentral i begynnelsen er patriarken og familietyrannen Ahmed, som lever et dobbeltliv hvor han kan nyte sine interesser som dekadent nytelsessyk utenfor *Koranens* jurisdiksjon, mens hans kone knapt får forlate hjemmet. Hans fem barn lever i frykt, men de overtar etter hvert fokus i bøkene, og går inn i diverse roller som viser mangfoldet i Egypts samfunnsutvikling: Noen nyter livet, andre grubler om dikt eller religion, mens landet fødes gjennom uavhengighet fra Storbritannia. Med Det muslimske brorskapet og gudsfornektelsen som ytterpunkter i landets idéhistorie, tar forfatteren seg også tid til å flette inn en sterk og underlig kjærlighetshistorie, ettersom romanverket konsentrerer seg stadig mer om Ahmeds yngste sønn Kemal, dikteren.

1950-tallet

Naguib Mahfouz tar oss altså med i tiden fra første verdenskrig og fram mot Egypts uavhengighet i 1952, og den politisk-religiøse polariseringen på den tiden som fremdeles gjør seg gjeldende i dag. Det samme 1950-tallet som var så viktig for Kairo, framstilles av Amos Oz som formativt i Jerusalems moderne historie, mens det for Orhan Pamuk kun er et objekt for nostalgi i Istanbul.

Når det gjelder Iran, så virker det som om landet ligger langt etter i samfunnsutviklingen. Teheran mangler Kairos og Jerusalems dynamikk, og Istanbuls fredelighet. Den relative frihet som disse tre store byene i Midtøsten har, er i persernes land skuffende fraværende. Den paranoide statlige

sensuren er uten nåde, og Nafisi legger ikke skjul på at det er Ayatolla Khomeini og den islamistiske revolusjonen som har skylden.

Om Kairos 50-tallsdualisme kan gjenfinnes i Nafisis Teheran, må det være gjennom noen av bøkene de bruker i sine lesesirkler. Russeren Vladimir Nabokovs *Lolita* kom ut i 1955, lenge etter at han hadde gjort amerikaner av seg. Ironisk nok var det på 1950-tallet at Irans selvstendighet nådde sitt høyeste punkt, bare for å se strategen bak nasjonaliseringen av oljen, statsminister Mohammed Mossadeq, bli styrtet i et kupp ledet av agenter fra USA og Storbritannia i 1953.

Romanen og demokratiet

Romanformen oppfattes ofte som den litterære kunstart som er mest demokratisk. Dette eksemplifiseres gjerne gjennom å vise til de store romanprosjektene til 1800-tallets forfattere som Honoré de Balzac, Charles Dickens og Leo Tolstoj, der det demokratiske ligger i at forfatterne skjenker stemmer til nær sagt så mange forskjellige mennesker som mulig, kvinner og menn fra alle samfunnslag.

Azar Nafisi framholder som sagt dette argumentet i sine forelesninger, der hun også gjennomgår Jane Austen og F. Scott Fitzgerald (hun kunne godt tatt med Mahfouz), men nettopp i forhold til Nabokovs *Lolita* blir dette mer problematisk. Denne banebrytende romanen er vel heller et eksempel på språket og sjarmens makt til å forføre og betvinge, og om romanen generelt skal være demokratisk, så viser *Lolita* at demokratiet kan forvitne i fryktelige overgrep, nesten uten at leseren merker det. Dette er etter min mening Nabokovs geniale antydning. Nafisis egen bok er heller et eksempel på hvor opprørsk romanen kan være, mens de verkene den omtaler, gløder i sin anvendelighet.

Ifølge samme definisjon skulle memoarene til Amos Oz og Orhan Pamuk, med sin utpregede subjektivitet, ikke kunne inneha samme meningsmangfold. Men demokratiet er også det driftige borgerskapets oppfinnelse. For Pamuks del virker det som om nostalgien og melankolien ligger i at demokratiet allerede er funnet opp, og den lykkelige kampen allerede er blitt fortid. Amos Oz derimot, viser de traumatiske oppvekstvilkårene til et barn av en sionistisk innvandrerfamilie så vel som det israelske demokrati. Det Oz er midt oppe i, er det som Pamuk lengter tilbake til. Så heldige de er som kan skrive.

Fredrik Giertsen er cand. philol. med hovedfag i allmenn litteraturvitenskap.

Naguib Mahfouz

«Kairo-trilogien: Mellom to slott, Begjærets palass og Sukkerhuset» (tre bind)

Pax Forlag, 1990 og 1991

Amos Oz:

“En fortelling om kjærlighet og mørke”

Pax Forlag, 550 sider, 2005

Orhan Pamuk:

"Istanbul – Memoirs and the City"

Alfred A. Knopf (New York), 368 sider, 2005

Azar Nafisi:

"Å lese Lolita i Teheran. En historie om kjærlighet, bøker og revolusjon"

Humanist Forlag, 400 sider, 2004